

HET JANSKLOOSTER:

Commandeurs van het Jansklooster

Inleiding.....	1
De commanderij.....	2
Heer Arnoud	3
Willem van Schoten.....	4
Pieter van Schoten	5
Nicolaas Gerbrandsz. van Schoten.....	5
Jan Willem Jansz.	6
Simon van Sanen	6
Hendrik van Swol.....	9
Philips van Hogesteijn	12
Timan van Wou	12
Tot slot.....	15
Katernen bij de website <i>Janskerk Haarlem 700 jaar</i>	17
Overzicht van de katernen	17
Overzichten van gebruikt onderzoeksmateriaal.....	18
Colofon.....	18

Inleiding

In de katern *Commandeurs van het Jansklooster* komt een aantal commandeurs aan bod die een belangrijke rol speelden in de geschiedenis van het klooster.

De tekst behoort tot een groep van drie katernen die aansluiten bij het onderdeel over het Jansklooster van de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*.¹ De katern *Stichting en schenkingen* gaat over de manier waarop het klooster is ontstaan en hoe het dankzij allerlei soorten schenkingen al snel een rijke instelling werd. In *Bronnen van het Jans-*

¹ Informatie betreffende het gebruikte onderzoeksmateriaal is te vinden via de homepage van de website *Janskerk Haarlem 700 jaar* (onderaan): *Bronnen* (met archiefstukken, oude boeken en manuscripten), *Literatuur* (met literatuur en websites) en *Afbeeldingen* (de materiële gegevens van schilderijen, plattegronden, etc.). NB Inventaris- en catalogusnummers zijn alleen opgenomen in de noten als er misverstanden kunnen optreden. Ze zijn allemaal te vinden in de genoemde overzichten.

klooster laten we zien dat er voor het onderzoek van dit klooster een schat aan informatie beschikbaar is.

De teksten kunnen ieder afzonderlijk worden gelezen. Wie ze achter elkaar wil door-nemen, zal dan ook enkele herhalingen aantreffen.

De commanderij

Om het land en de andere schenkingen aan de Jansorde te kunnen beheren, werden ‘commanderijen’ opgericht. Dit waren boerderijen, gasthuizen, pastorieën en kloosters, of combinaties daarvan. Aan het hoofd stond een ‘commandeur’, die zorgde voor het beheer van de goederen en de leiding had over de instelling. Deze commandeurs waren ondergeschikt aan een ‘balijer’ die over instellingen in een groter gebied ging of ze vielen rechtstreeks onder de grootprior die ook boven de balijers stond.²

De eerste tachtig jaar van zijn bestaan was het Jans klooster ondergeschikt aan de balijers van Utrecht die op hun beurt weer onder de grootprior van Duitsland stonden.

De Haarlemse commandeurs fungeerden als de ‘stadhouder’ van de balijer of, zoals er staat, ‘[hij] die de stede [plaats] van de commandeur bewaart’. Ook de term ‘gehoorzaamplager’ of ‘coadjutor’ wordt gebruikt.³

Figuur 1 – Eerste paneel van de opvolgingsreeks met de commandeurs van het Jans klooster van 1310-1625, de eerste drie commandeurs, schilderij van 1562. Na 1562 werd de reeks aangepast en aangevuld met de portretten van latere commandeurs – Frans Hals Museum, Haarlem, nu in de Janskerk.

² Zie voor een globaal overzicht van de organisatie van de orde, de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Jansorde: Organisatie*.

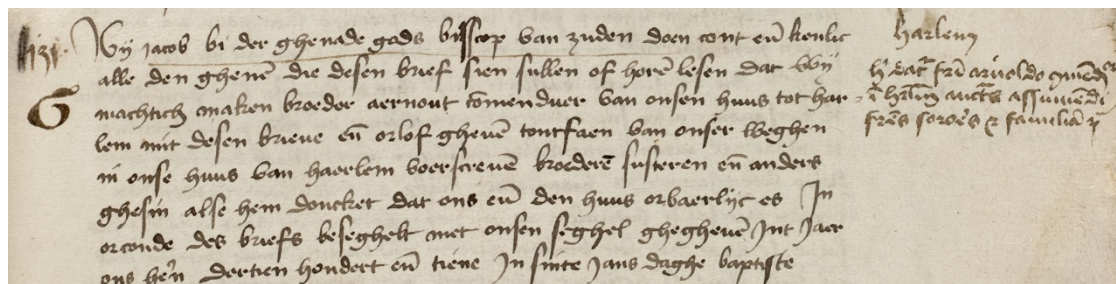
³ Voor de eerste twee termen, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 87. Voor de term ‘gehoorzaamplager’ zie de aanstellingsakte van Willem van Schoten van 1391, getranscribeerd in Gonnet, ‘Commanderij van St. Jan’ (1874), p. 265-267, speciaal p. 266.

Heer Arnoud

Heer Arnoud oftewel Arend staat als eerste in de portretreeks van de Haarlemse commandeurs. Onder zijn (verzonnen) portret staat: 'In het jaar van onze heer 1310 was Heer Arend de eerste commandeur'. Zijn opvolgers hebben een soortgelijk onderschrift. Over deze opvolgingsreeks staat in de commandeursrekeningen bij augustus 1562 een betaling van 12 pond vermeld.⁴ (De reeks wordt daarom met het jaar '1562' gedateerd.) Hij werd gemaakt om de commandeurs tot dan toe te gedenken en de ouderdom en eerbiedwaardigheid van het klooster te tonen.⁵

Heer Arend moet een broeder zijn geweest die al eerder in de Jansorde was ingetreden. Zoals bij veel kloosterorden gebruikelijk was, werden in nieuwe kloosters de nieuwelingen 'ingewerkt' door een ervaren kloosterling. In welke vestiging Heer Arend eerder had geleefd, is niet bekend.

In zijn aanstellingsakte (1310) staat dat Heer Arend door de Utrechtse balijer gemachtigd was 'om te ontvangen uit onze naam in ons voorschreven huis te Haarlem broeders, zusters en andere gezinsleden waarvan hij denkt dat ze voor ons en het huis passend zijn'.⁶

Figuur 2 – Aanstellingsakte van broeder Arnoud als eerste commandeur van het Jansklooster, 1310, cartularium, akte 131 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

De genoemde broeders waren priester of dienende broeder (met taken in de organisatie van het klooster). Vrouwelijke kloosterlingen lijken er alleen in de beginperiode van het klooster te zijn geweest. Er zijn enkele schenkingsakten uit die tijd waarin de schenksters aangeven als volwaardige kloosterlingen opgenomen te willen worden, of waarin staat dat ze als zodanig opgenomen zijn. Met 'andere gezinsleden' worden werknemers zoals de huishoudster en de portier bedoeld. Alle

⁴ Commandeursrekeningen 1557-okt. 1571, aug. 1562.

⁵ Meer hierover in de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Gedenken in de praktijk*: Politiek, en de katern *Legitimatie via opvolgingsreeksen*.

⁶ 'te ontfaen van onser wegghen in onse huus van Haerlem voerscreuen, broederen, susteren ende anders ghesin also hem dencket dat ons ende den huus orbaerlijk es', cartularium, deel 1, akte 131; Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 87. Over vrouwen die (willen) intreden zie Koorn en Mol, 'Netwerken voor het Heilige Land' (2009), p. 157, noot 57, en bijvoorbeeld cartularium, deel 2, akte 326 (1320) waarin sprake is van 'ingekleed willen worden'.

in een huis of vestiging wonende personen werden in de middeleeuwen beschouwd als lid van het gezin (de gemeenschap).

Willem van Schoten

In de loop van de volgende anderhalve eeuw zou het Jansklooster onafhankelijker worden van de balije. De eerste fase voltrok zich tijdens het commandeurschap van Willem van Schoten. Deze was in 1391 door Rutger Pauwelsz. voor een periode van tien jaar tot diens plaatsbekleder benoemd. De akte meldt tal van verplichtingen.

Heer Willem was hier kennelijk niet gelukkig mee en hij wist via [graaf Albrecht](#) (1358-1404) en de zaakgelastigde van de Jansorde in Rome in 1399 de status van commandeur te verwerven. Op 26 juni 1403 werd tussen het Haarlemse klooster en de Utrechtse balije het akkoord hierover getekend.⁷

De gedeeltelijke verzelfstandiging gebeurde dus op voorspraak van Albrecht van Beieren. Waarom deze het klooster steunde, is niet helemaal duidelijk. Mogelijk kwam het hem goed uit zoveel mogelijk bondgenoten te hebben gedurende de vele conflicten die er heersten tijdens zijn regeerperiode.

Voortaan zouden de Haarlemse commandeurs zelfstandig het beheer over het klooster krijgen en voor het leven benoemd worden. Het aannemen van nieuwe kloosterlingen en de betalingen aan de orde om de strijd tegen de ongelovigen te bekostigen, zouden nog wel via de Utrechtse balijer lopen. Ook bleef hij degene die de Haarlemse commandeurs aanstelde.

Willem van Schoten was de eerste in een reeks van vier commandeurs die allemaal de naam Van Schoten droegen. Zijn opvolger Gerrit trad in 1427 aan, daarna volgde Pieter in 1460, die in 1472 werd opgevolgd door Nicolaas Gerbrandsz.

Op zich zegt de naam Van Schoten alleen maar dat er een relatie was met het bij Haarlem gelegen dorp Schoten. Uit het testament van Gerrit van Schoten weten we echter dat zijn opvolger, Pieter, waarschijnlijk familie was, want Pieter wordt als 'neef' van Gerrit aangeduid.⁸

Het afgebeelde paneel toont de eerste drie naamgenoten. De derde in de rij, Pieter van Schoten, zou de volledige zelfstandigheid van het Jansklooster bevechten.

⁷ Over de verzelfstandiging van het klooster van 1391 tot 1469: Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 87-93 en voor een uiteenzetting met de relevante transcripties, Gonnet, 'Commanderij van St. Jan' (1874), p. 265-268 en 273-286; Van Winter, *Sources concerning the Hospitallers* (1998), 'Bulls and letters': nr. 71 en onder nr. 76.

⁸ Cartularium, deel 3, akte 806, transcriptie in Gonnet, 'Commanderij van St. Jan' (1874), p. 272-273, aanduiding Pieter van Schoten als neef en medebroeder op p. 272. In de middeleeuwen werd 'neef' ook wel gebruikt voor 'vriend', maar hier lijkt de term gezien de combinatie met medebroeder eerder op bloedverwant te slaan, zie [De Geïntegreerde Taalbank \(GTB\)](#).

Figuur 3 – Vijfde paneel uit de opvolgingsreeks met de commandeurs van het Jansklooster, schilderij van 1562 – Frans Hals Museum, Haarlem, nu in de Janskerk.

Pieter van Schoten

In 1460 werd Pieter van Schoten door zijn Haarlemse medebroeders gekozen tot commandeur. Dat was tegen de regels, want alleen de balijer van Utrecht kon de Haarlemse commandeur benoemen. De balijer en diens meerdere, de grootprior van Duitsland, gingen dan ook niet akkoord. De balijer nam daarop de functie van bewindvoerder op zich en wees, in overleg met de grootprior van Duitsland, een ander aan als commandeur. Dit was Matthijs van Mijnen, op dat moment commandeur van Oudewater.

Pieter van Schoten verzette zich hiertegen en kreeg van de grootprior toestemming zich te beklagen bij wie hij maar wilde. Hij nam vervolgens contact op met de Grote Raad van Holland, maar deze achtte zich niet bevoegd in deze kwestie op te treden en verwees naar de grootmeester.

Een en ander resulteerde in een benoeming van Pieter van Schoten tot commandeur van Haarlem voor een periode van drie jaar. De grootprior van Duitsland bleef echter vasthouden aan de door hem benoemde commandeur.

In 1464 deed Heer Pieter een beroep op het Generaal Kapittel van de orde en op de Paus. Dat laatste gebeurde met aanbevelingen die hij van [Filips de Goede](#) (1433-1467) had ontvangen. Ook had hij de steun van de stad Haarlem. De actie lukte en in 1466 werd de door de broeders in 1460 gekozen commandeur door [paus Paulus II](#) (1464-1471) benoemd. De paus erkende de rechten van Heer Pieter en deze mocht zich voortaan 'preceptor' noemen.⁹

De kwestie sleepte zich nog enkele jaren voort, maar op 18 april 1469, werd de Haarlemse commanderie ook door de grootprior erkend als onafhankelijk van de balije van Utrecht.¹⁰ Dit gebeurde mede met toestemming van de grootmeester van de orde.¹¹

⁹ Over deze kwestie, Gonnet, 'Commanderie van Sint Jan' (1874), p. 273-286.

¹⁰ Copray constateert in haar doctoraalscriptie *De bezittingen van de commanderie* (1976) dat de stukken in het cartularium uit de jaren 1460 vooral betrekking hebben op problemen en niet

Nicolaas Gerbrandsz. van Schoten

Na 1469 waren er enkele jaren geen problemen van buitenaf. Pieter van Schoten werd op 15 maart 1473 opgevolgd door Nicolaas Gerbrandsz. van Schoten, de vierde achtereenvolgende commandeur van die naam. Onmiddellijk daarop werd een akte opgemaakt om de rechten en plichten van commandeur en kloosterkapittel vast te leggen. Dat is op zich goed te begrijpen. Na 1469 had men geen directe overste in de buurt die men kon raadplegen en die kon ingrijpen. De eigen regels kunnen dus noodzakelijk zijn geweest omdat de algemene regel niet voorzag in alles wat zich voordeed in de commanderijen, ook al waren er natuurlijk richtlijnen die steun boden. We hoeven hier dus in principe geen problemen achter te zoeken.¹²

Het lijkt een goed besluit geweest te zijn om een en ander onmiddellijk na het aantreden van Heer Nicolaas vast te leggen. Deze opvolger van Pieter van Schoten blijkt zich namelijk schuldig te hebben gemaakt aan wanbeheer en eigenmachtig optreden.¹³ In 1484 trad Nicolaas van Schoten vrijwillig terug om plaats te maken voor één van de belangrijkste commandeurs van het Jansklooster, Jan Willem Jansz. Hij zou de commanderij dertig jaar lang besturen.

Jan Willem Jansz.

In een akte van 1480 wordt vermeld dat Heer Jan op dat moment 29 jaar oud was. Uit de veel voorkomende titel in de akten blijkt dat 'Meester Jan Willem' een universitaire studie had gevolgd. Wanneer hij is ingetreden in de orde is niet bekend. Bij zijn benoeming tot pastoor van Zoeterwoude in 1473 wordt hij nog 'diaken' genoemd, maar hij zal kort daarna tot priester zijn gewijd. Nadat hij in 1484 het commandeurschap op zich had genomen, bleef hij pastoor van Zoeterwoude. Deze combinatie van functies is verder niet bekend voor het Jansklooster.¹⁴

op het onroerend goed, Pas daarna zijn er weer stukken die betrekking hebben op het grondbezit. Het gaat voornamelijk om verkoop vanwege de slechte financiële situatie in het klooster, zie p. 4-5.

¹¹ Er waren meer zelfstandige commanderijen binnen de orde. Dit gold voor alle riddercommanderijen, waaronder in Nederland de commanderij van Arnhem die in of vóór 1214 werd gesticht. Commanderijen waarvan een ridder aan het hoofd stond, vielen rechtstreeks onder het grootprioraat van Duitsland. Overigens verbleven de ridders (vrijwel) steeds op het hoofdkwartier of op de plaats waar ze vanwege de strijd van dat moment gestationeerd waren; een vervanger behartigde hun belangen op de commanderij. Zie [Johanni\(e\)ter Commanderijen in Nederland](#) onder Nijmegen (met literatuurverwijzingen).

¹² De regeling is gepubliceerd door Gonnet, 'Commanderij van St. Jan' (1874), p. 292-294.

¹³ Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 91 en p. 91, noot 98.

¹⁴ Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 288; onder Jan Willem Jansz. werden vice-cureiten aangesteld in Zoeterwoude, zie Gonnet, 'Vier parochiën' (1879), p. 155.

Onder Jan Willem Jansz. werd weer veel bezit verworven. Daaruit blijkt ook dat door de voorganger van de commandeur land was verkocht. Onder andere door terugkoop kwam het weer in handen van het klooster.¹⁵

De commanderij verwierf ook veel goederen via de moeder van Jan Willem Jansz., Janna Jan Reinierszoonsdr., een bastaarddochter van Jan Reiniersz. die een neef was van graaf Albrecht.¹⁶ Zij was een rijke vrouw die tussen 1462 en 1500 op grote schaal onroerend goed aankocht. Dit blijkt uit het cartularium van het Jansklooster waarin grote aantallen akten zijn opgetekend die haar bezit betreffen.

In 1504 erfde haar zoon de opbrengsten ervan.¹⁷ In feite was het echter het klooster dat de erfenis ontving, want de kloosterlingen van de Jansorde hadden de geloften van zuiverheid, gehoorzaamheid én armoede afgelegd. Ze mochten dus geen eigen bezit hebben.

Simon van Sanen

In 1514 overleed Jan Willem Jansz. Hij werd opgevolgd door Simon van Sanen (1514 tot 1542). Van deze commandeur is, behalve zijn beeltenis in de commandeursreeks, een portret bewaard in een antifonarium (boek met gezangen) dat hij kennelijk liet maken.¹⁸

Rond 1520 blijken er problemen geweest te zijn tussen deze commandeur en het kapittel. Heer Simon trad naar de mening van het kapittel eigenmachtig op in de benoeming van een coadjutor. Een coadjutor fungeerde als de assistent van de commandeur, maar zou tevens zijn opvolger worden. Ook stelde Simon van Sanen, wanneer een pastoor overleed in de parochies die tot het Jansklooster behoorden,

¹⁵ Zie voor terugkoop in het cartularium onder andere de akten 966 en 969.

¹⁶ Jan Reiniersz. ontving in 1391 het schoutambacht van Schermer van zijn neef, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 287; cartularium, deel 4, akte 1078.

¹⁷ Voor een overzicht van de relevante stukken in deel 4 van het cartularium, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 287, noot 22 en zie de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Rijk en machtig* voor een afbeelding van een archiefstuk met de goederen die de moeder van Jan Willem Jansz. naliet.

¹⁸ Over Simon van Sanen, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 392-393, noot 386. Opmerkingen bij figuur 4: Het wapen is niet van de Jansorde zoals Cerutti vermoedt (*Van Commanderij tot Archief* (2007), p. 259 en 266), want dat is slechts een zilveren kruis in een rood veld. Gewoonlijk voerden hoge functionarissen van bepaalde kloosterorden, zoals ook de Duitse Orde, een gedeeld wapen, met heraldisch rechts het ordewapen en heraldisch links het familiewapen, of ze voerden het ordewapen met daarin een klein hartschild met het familiewapen. In dit geval is het schild over het ordewapen te groot om van een hartschild te kunnen spreken. Met hartelijke dank aan Marten Jan Bok voor de identificatie van het wapenschild. Zie over het antifonarium uit de periode 1500-1550, Wüstefeld, *De boeken van de Grote of Sint Bavokerk* (1989), p. 17, noot 34. Zie voor het wapenschild van het geslacht Van Sanen of Zanen: <http://cbgfamiliewapens.nl> (zoekterm: Zaanen).

zonder overleg een nieuwe pastoor aan. Op zijn beurt kwam de commandeur met klachten over zijn medebroeders.

Figuur 4 – Eerste pagina van een antifonarium met het responsorium *Ecce dies veniunt* (Ziet de dagen komen). Een responsorium is een beurtzang waarbij de cantor (de solist) met de voorzang begint en het koor een refrein of antwoord zingt. Op de pagina staat een versierde initiaal, de letter E van *Ecce*, eerste helft zestiende eeuw, vóór 1542 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Heer Simon werd in 1525 in het gelijk gesteld door zijn superieur, de grootprior van Duitsland. Hoe de verhoudingen in het klooster daarna waren, is niet bekend. Er zijn

geen stukken die getuigen van conflicten. Ook het visitatieverslag van 1540 dat, zoals gebruikelijk, mede gebaseerd was op gesprekken met enkele kloosterlingen vermeldt geen problemen.

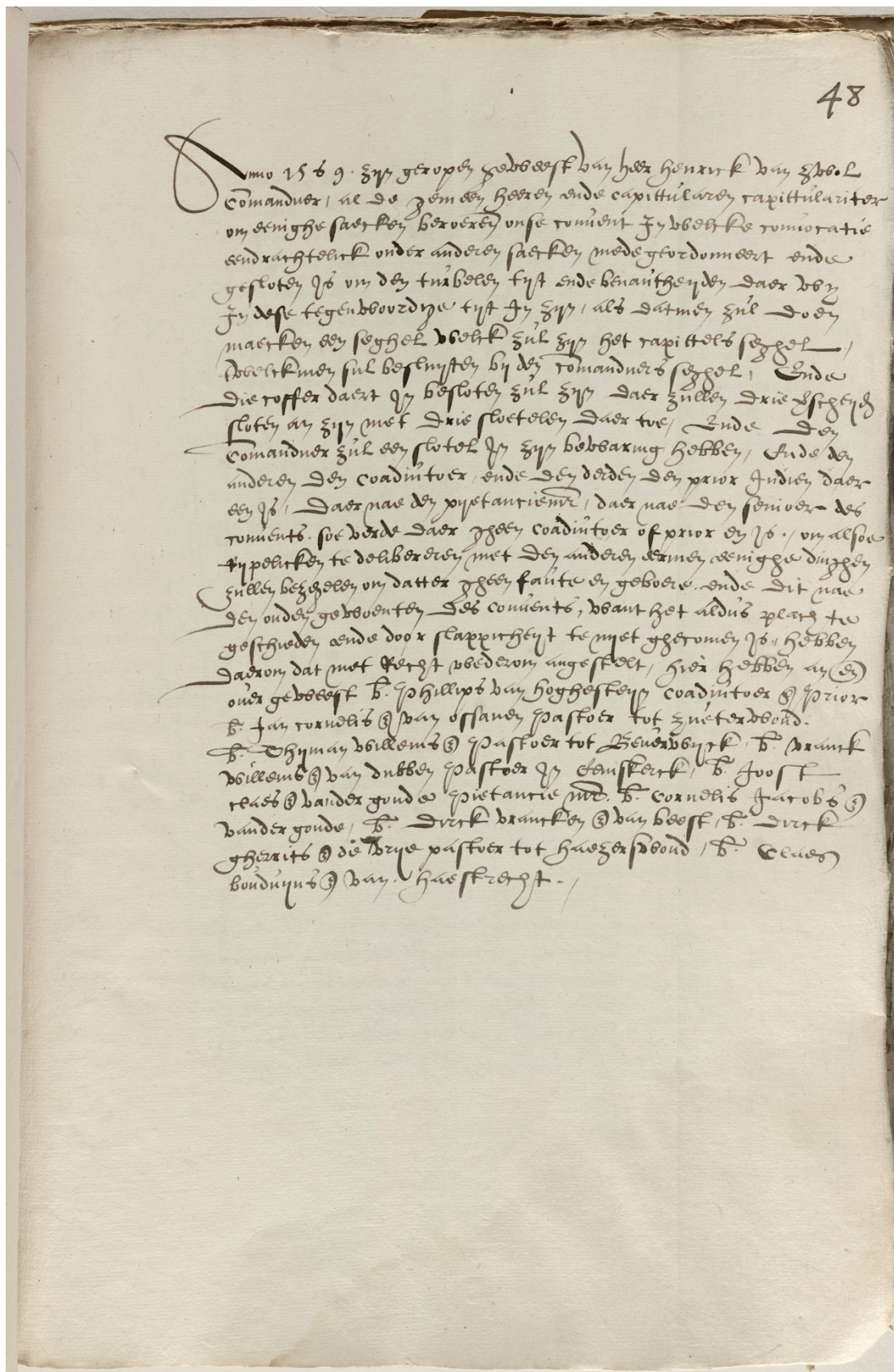
Figuur 5 – De versierde initiaal toont een Kruisiging met een gebedsportret en daarachter de heilige Hiëronymus. Het wapenschild is in rood een zilveren kruis (wapen van de Jansorde), met over alles heen een zilveren schild beladen met een rood kruis (het wapenschild van de familie Van Sanen). Het gaat hier dus om het persoonlijke wapen van commandeur Simon van Sanen (1514-1542), hetgeen erop wijst dat hij de opdrachtgever van het antifonarium was. De haardracht van de afgebeelde figuur komt overeen met die van Heer Simon in de commandeursreeks. Een ordekrus is niet te zien op de kleding van de knielende figuur, mogelijk omdat de verf weggesleten is precies op de gebruikelijke plaats van het kruis op de mantel (op de linkerschouder).

Figuur 6 – Portret van Simon van Sanen in de commandeursreeks met hetzelfde donkere, half lange en piekerige haar als in de initiaal, 1562 met aanvullingen van de portretten tot 1625 – Frans Hals Museum, Haarlem, nu in de Janskerk.

Hendrik van Swol

Wel werd, nadat Heer Simon in 1542 was overleden, bij het aantreden van zijn opvolger, Hendrik van Swol, een verdrag gesloten tussen de commandeur en de broeders. Men wilde problemen voorkomen. De overeenkomst werd echter enkele jaren later nietig verklaard door de grootprior van Duitsland. Hij schonk Heer Hendrik volledige vrijheid van handelen.¹⁹

¹⁹ Gonnet, 'Commanderij van St. Jan' (1874), p. 310-313.

Figuur 7 – Akte van 1569 waarin het laten maken van een zegel werd vastgelegd, in het Register met afschriften van privileges en andere stukken, opgemaakt in de periode 1572-1573, fol. 48r - Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Na Jan Willem Jansz. hadden twee commandeurs kennelijk moeite met het delen van de zeggenschap met het kapittel van het klooster.²⁰ Dat is opvallend, want hun voorganger had juist het belang hiervan benadrukt in de beschrijving van de rechten en plichten van commandeur en kloosterlingen in het *Formulare* dat hij liet samenstellen. Ook uit de akten die onder zijn bestuur werden opgesteld, blijkt dat het kapittel (de vergadering van de broeders van het klooster) vaak mede ondertekende en zegelde.²¹

Figuur 8 – In 1575 werd een nieuw zegelstempel gemaakt en deze is bewaard gebleven. Hij toont Johannes de Doper en de randtekst luidt 'SIGILLUM CAPITULI DOMUS HAERLEMENSIS SANCTI IOANNIS' (zegel van het kapittel van het huis van Sint-Johannes te Haarlem) – Museum Catharijneconvent, Haarlem.

Na het commandeurschap van Jan Willem Jansz. heeft het klooster zelfs een tijdlang geen kapittelzegel gehad om de besluiten die door de gezamenlijke kloosterlingen waren genomen officieel vast te leggen. Pas in 1569 werd een nieuw zegel gemaakt. Hiermee werd een oud gebruik in ere hersteld, zo staat er vermeld. Ook het beheer van de goederen werd zorgvuldiger bewaakt. Door gebrek aan toezicht was een en ander vervreemd, zo wordt vermeld.

Het zegel werd weggeborgen in een kistje met drie sloten, waarvan de commandeur, de prior en een andere broeder ieder één van de sleutels hadden. Dit was om uitgebreid te overleggen voordat men akten zou bezegelen en om het maken van

²⁰ Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 426-427. In de Jansorde hield elke laag in de hiërarchie kapittelvergaderingen, dus van zelfstandige commanderij of balije tot en met de hele orde, zie de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Jansorde: Hiërarchie*.

²¹ Zie de katern *Bronnen van het Jansklooster*, onder Algemene bronnen van de orde, en Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), zie noot 105 op p. 92. Over het *Formulare*, De Visser, *Lo Statuto della commenda di Haarlem* (1939).

fouten te voorkomen.²² Na het beleg van de stad Haarlem door de Spanjaarden (1572/73) bleek het kistje echter leeg te zijn.²³

Philips van Hogesteijn

De opvolger van Hendrik van Swol, Philips van Hogesteijn, had in Leuven gestudeerd, werd in 1553 tot priester gewijd en was toen al ingetreden in de Jansorde.

Nadat hij in 1553 tot prior van het klooster was benoemd en in 1559 pastoor van de parochie van Hazerswoude was geworden, werd hij in 1567 de coadjutor van commandeur Hendrik van Swol. Deze kon door ouderdom en ziekte zijn taken niet meer vervullen. In 1571 trad Heer Hendrik af waarna zijn coadjutor tot commandeur gekozen werd. Ruim drie jaar later zou Heer Philips echter al overlijden.²⁴

Philips van Hogesteijn was door en door katholiek en koningsgezind en hij zou zich dan ook uit alle macht verzetten tegen de dreigende Reformatie. Zijn standpunten worden glashelder als we kijken naar de beschrijving van zijn kamers in de boedelinventaris van 1572.²⁵ Genoemd worden:

- een kaart en een voorstelling van Malta, het eiland dat sinds 1530 het hoofdkwartier van de Jansorde was
- een portret van de hertog van Alva die tussen 1567 en 1573 namens koning Filips II het bewind voerde in de Nederlanden
- een portret van de grootmeester van de Jansorde, waarschijnlijk Pietro del Monte (+1572), en
- een portret van paus Pius V (+1572).

²² Over het laten maken van het zegel om vervreemden van goederen te voorkomen, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 113, en noten. In de akte die werd opgemaakt toen het nieuwe zegel in gebruik werd genomen staat: 'ende dit nae den ouden gewoenten des conuents, want het aldus plach te geschieden ende door slappicheyt te nyet ghecomen is, hebben daerom dat met Recht wederom angestelt', Een afschrift bevindt zich in het 'Register met afschriften van privileges', op p. 48 (met potlood), Noord-Hollands Archief, Haarlem, akte gepubliceerd in Gonnet, 'Commanderij van St. Jan' (1874), p. 327. Dat het kapittel voor die tijd inderdaad een eigen zegel had, blijkt uit een akte van mei 1483 (onder commandeur Nicolaas van Schoten), cartularium, deel 2, akte 341, gepubliceerd in idem, p. 296-298. Over de bewaard gebleven zegelstempel van 1575 (zie Figuur 8) zie Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 113, noot 24.

²³ Zie Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 113, noot 24.

²⁴ Over Philips van Hogesteijn en zijn strijd tegen de Reformatie en voor het kloosterleven, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 110-115 en over de commandeur en zijn contacten Van der Venne, *Cornelius Schonaeus, deel 2 Vriendenkring* (2002), p. 47-75.

²⁵ Boedelinventarissen van 1572 tot en met 1580, toegangsnr. 2123, inv. nr. 231, Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Ook bevond zich een 'tafereel van de Samaritaan' in het privébezit van de commandeur. Het schilderij toonde een barmhartige man die een door rovers overvallen man redde en hem naar een herberg bracht om hem daar te laten verzorgen. Dit was natuurlijk een heel geschikte voorstelling voor een broeder van de Jansorde.²⁶ Het ging deze orde immers niet alleen om strijd tegen de ongelovigen, maar ook om het verzorgen van zieken.

Tijdens zijn bestuur – en vermoedelijk al als prior – probeerde Philips van Hogesteijn nieuwe impulsen te geven aan het kloosterleven van de Haarlemse Jansheren. Hij was streng in de leer en wenste het lidmaatschap van de Jansorde uitdrukkelijker gestalte te geven.

Heer Philips zorgde er dus voor dat de regels beter werden nageleefd en pakte oude gebruiken weer op. In 1568 (toen hij nog coadjutor was) werd een aantal orderegels (nogmaals) vastgelegd en bekrachtigd. De kloosterlingen besloten ook iets aan hun kleding te doen. Die was al te modieus geworden, zo constateerde men.²⁷

Wat hieronder werd verstaan, is niet bekend. Wel blijkt uit de vergelijking van de portretreeks dat de kleding van de Jansheren met hun habijt en mantel enigszins met de heersende mode meeging.²⁸ Anders dus dan zoals bijvoorbeeld bij de Kartuziers en de Dominicanen, bij wie de kleding door de eeuwen heen nauwelijks veranderde.

Figuur 9 – Portretten van de commandeurs Jan Willem Jansz. (1484-1514), Philips van Hogesteijn (1571-1574) en Timan van Wou (1574-1605) in de opvolgingsreeks van de commandeurs. Uit de portretten van Heer Jan en Heer Philips blijkt dat de hoofdbedekking niet steeds hetzelfde was. Jan Willem Jansz. draagt een bonnet (een muts van vilt). Philips van Hogesteijn heeft een baret (die platter is dan een bonnet). Zijn latere opvolgers dragen geen hoofdbedekking. In het portret van Jan Willem Jansz. is een klein stukje van een rechte kraag te zien. De andere twee hebben geplooid kragen die van elkaar verschillen, maar verder lijkt hun kleding hetzelfde te zijn. De portretten zijn uitsneden van paneel 6 (links) en paneel 7 (rechts) in de schilderijenreeks, van respectievelijk 1562 en van na 1580 – Frans Hals Museum, Haarlem, nu in het koor van de Janskerk.

²⁶ Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 288-290. Zie de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Jansorde*: Ontstaan, voor een afbeelding van het schilderij dat waarschijnlijk in het bezit was van Philips van Hogesteijn.

²⁷ Over de (regels betreffende de) kleding, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 84-86.

²⁸ Zie voor een afbeelding van de gehele reeks de katern *Legitimatie via opvolgingsreeksen*.

Vanaf Jan Willem Jansz. beschikte men over een of meer echte portretten. De kleding van zijn voorgangers komt in grote lijnen overeen met zijn kleding, waarschijnlijk omdat dit 'echte' portret de schilder houvast gaf. Heer Jan draagt, over zijn habijt en mantel, een almuis (dit is een schouderdoek, al dan niet van bont).²⁹ Deze lijkt ook bij de voorgangers van Jan Willem Jansz. en diens opvolger Simon van Sanen te zien. Een almuis kon ook over het hoofd gedragen worden, onder andere in de kerk waar de kloosterlingen de [getijden](#) zongen, en waar het vaak koud zal zijn geweest. Na Simon van Sanen dragen de commandeurs allemaal in grote lijnen dezelfde kleding, zonder een almuis. De commandeurs tot en met Jan Willem Jansz. dragen een muts. Daarna is alleen Philips van Hogesteijn met een hoofdbedekking afgebeeld, een baret (zie figuur 8). Mogelijk droegen de heren voor hun portretten nog steeds het beste dat ze hadden, mogelijk vonden Heer Philips en zijn opvolgers dat de kleding waarin ze werden afgebeeld, voldeed en 'niet al te modieus' was. Een vergelijkend onderzoek naar de kleding van leken en van de Jansheren kan misschien tot antwoorden leiden.

De beschrijving in de boedelinventaris van 1572 geeft een nader beeld van zijn garderobe. Achter in deze inventaris worden namelijk de goederen van Heer Philips opgesomd. Een deel hiervan is hieronder overgenomen³⁰:

[...]

Dit syn die habiten ende cleeren die ick hadde doen ick geelingeert worde in Com-mendatorem

1 Swarte nieuwe tabbaert van seuen ellen, dellen van iii gulden xv stuuers geuoeyert mit romenische vellen (gevoerd met bontwerk)

1 Nieuwe swarte tabbaert van zes ellen, dellen van iii gulden v stuuers geuoert met syden grofgreijn

1 Swarte tabbaert van zes ellen dellen van iii gulden geuoert met camelot (gevoerd met bontwerk)

1 Engelsche graeuwe tabbaert met wyde mouwen van seuendalf ellen

1 Graeuwe nachttabbaert van zes ellen geuoert mit lammeren (gevoerd met lams-vacht)

1 Swarte reysmantel die nieu is van vier ellen, dellen van iii gulden v stuuers

1 Wambays met fluele mouwen

1 Wambaijs met grofgreyne mouwen

²⁹ Vergelijk de almuis van wit-grijs bont die kanunniken van kapittels (seculiere kanunniken) droegen, aanvankelijk als schouder- en hoofdbedekking, maar later ook als statussymbool over de arm, en de schoudermantels van reguliere kanunniken. Zie respectievelijk *Medieval Memorial Online*: memorial object ID 749, en de website [Kloosterkleding in beeld](#) onder Reguliere kanunniken.

³⁰ De opsomming is een onderdeel van de goederen van Philips van Hogesteijn die toegevoegd zijn aan de boedelinventaris van het klooster van 1572, op fol. 5r en 5v. In dit overzicht maakt de commandeur een onderscheid tussen 'de habijten en kleren die ik had toen ik tot commandeur werd benoemd' en de weinige kledingstukken die hij aanschafte toen hij commandeur was. Transcripties overgenomen uit Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 504-505.

- 2 Paer hoesen
- 1 Root wollenhemdt
- 1 Swarte lakensche kasiack met lammeren geuoert
- 1 Grofgreynen kasiack mit laicken geuoert
- [...]

Behalve streng was Philips van Hogesteijn ook goed voor zijn collega's. Zo maakte hij hen het leven aangenamer door ieder een eigen kamer te geven toen hij in 1571 en 1572 het klooster en de kerk liet verbouwen en opknappen. De kloosterlingen zouden er echter maar kort van genieten, want in 1572 moesten ze Haarlem ontvluchten.³¹

Timan van Wou

Toen Philips van Hogesteijn in 1574 overleed, werd hij opgevolgd door Timan van Wou (1574-1605), zie figuur 8. Deze zou zich ontpoppen als dé grote strijder voor het behoud van het kloosterbezit dat door de Reformatie in gevaar kwam.

Tijdens het beleg (eind 1572-midden 1573) waren het klooster en de kerk voor een groot deel verwoest. Timan van Wou liet beide weer opbouwen. In oktober 1575 werd de Janskerk alweer gewijd en in 1595 trokken de kloosterling in hun nieuwe klooster.

Haarlem verkeerde intussen in grote financiële problemen waardoor de wederopbouw van de stad onmogelijk was. Het stadsbestuur wilde daarom van de Staten van Holland een compensatie hebben van de tijdens het beleg geleden schade. Het eiste onder andere de goederen op van de in Haarlem gelegen kloosters en kerken.

Timan van Wou en zijn medebroeders verzetten zich heftig. De commandeur wees er in zijn verweerschriften steeds op dat de superieuren van de commandeur de eigenaren van de goederen waren. Zij waren wereldlijke vorsten en hun goederen waren dus onschendbaar.

Heer Timan kreeg gelijk van de Staten van Holland. Toen Haarlem in 1581 definitief protestants werd, kreeg de stad de goederen van alle kloosters, behalve van het rijke Jansklooster. Het stadsbestuur accepteerde dit niet. Het zou nog tot 1625 duren, dus tot twintig jaar na de dood van Timan van Wou, totdat de stad het klooster en zijn goederen in beslag kon nemen.³²

³¹ Zie de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Jansklooster: Reformatie en Opstand*.

³² Zie voor de strijd tussen de Jansorde enerzijds en de Staten van Holland en de stad Haarlem anderzijds Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p 93-105, en in Van Winter, *Sources concerning the Hospitallers* (1998) onder List of Pamphlets een aantal stukken die deze strijd betreffen, p. 661-675.

Figuur 10 – Prent met Kruisiging, opgedragen door de kunstenaar Jacob Matham aan Timan van Wou, 1600 – [Amsterdam, Rijksmuseum](#). Bij het snijden van de voorstelling is deels geen rekening gehouden met het feit dat deze in spiegelbeeld afgedrukt zou worden. De als spottend bedoelde afkorting INRI (Jezus van Nazareth, Koning der Joden) op het kruis staat in spiegelbeeld.

Deze prent toont alle episoden uit het leven en lijden van Christus die voor een fervent katholiek als Timan van Wou belangrijk waren: de Kruisiging in het midden, daaronder de Aanbidding van de net geboren Jezus Christus door de herders, erboven de Verrijzenis van Christus, links de Nederdaling van de Heilige Geest boven de apostelen en rechts de Kroning van Maria. Eromheen zitten engelen met onder andere de martelwerktuigen die verwijzen naar het lijden van Christus.

In de cartouche staat in vertaling: 'Aan de eerwaarde vader in Christus, heer Timan van Wou, te Haarlem de zeer verdienstelijke commandeur van de regulieren van Sint-Jan de Doper van de ridderlijke orde van Rhodos, nu van Malta heeft Jacob Matham [deze gravure] uit hoogachting ten geschenke gegeven'. Onder in de prent staat het jaartal: 16 (links) en 00 (rechts), 1600 dus. Links van deze tekst staat: 'Matham, ontwerper, snijder en door hem vervaardigd'.³³ [Jacob Matham](#) leefde van 1571-1630.

Tot slot

Na Timan van Wou hebben nog twee Jansheren als commandeurs gefungeerd, Cornelis Jacobsz. van der Goude (1606-1615) en Andries van Souwen (vóór mei 1616 tot 1625). Zij hebben de goederen van het klooster zo goed mogelijk beheerd, maar er kwamen geen nieuwe kloosterlingen meer bij. Toen Andries van Souwen op 9 januari 1625 overleed, nam de stad het klooster en al het bezit in beslag.³⁴

Katernen bij de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*

Deze katern maakt deel uit van een serie katernen bij de website *Janskerk Haarlem 700 jaar. Geliefd en fel bevochten*. Deze website gaat over de Janskerk en het gelijknamige klooster. Het klooster werd in 1310 gesticht en in 1318 werd de kerk gewijd. Een goede reden om dit te herdenken met een website dus.

De geschiedenis van de kerk en het klooster is ingedeeld in drie lagen. De eerste twee lagen zijn ondergebracht in de website zelf. De eerste laag geeft de lezer een snelle indruk, terwijl in de tweede laag dieper op een aantal zaken wordt ingegaan. Wie meer wil weten, kan de katernen lezen, de derde laag. Ze staan ieder op zich, dus je hoeft ze niet in een vaste volgorde te lezen.

De links zijn te vinden op de homepage en waar van toepassing op de pagina's van de website.

Overzicht van de katernen

Naar het hemels paradijs

- Zondeval en verlossing
- Leven en sterven als christen

Voor God en de mensen

- Kloosterorden. Stichting en doelstellingen

³³ 'Reverendo in Christo Patri Domino Timanno à Wou, apud Harlemenses militiae Rhodiana, nunc Melitensis, Regularium Sancti Ioannis Baptistae Commendatori meritissimo, Iacobus Maetham Harlemensis observantiae ergo Dono Dedit'. Erbij staat 'Maetham Inventor sculptor et excudit'. Vertaling door Hans van de Venne. De uitdrukking 'ridders van Rhodos, nu van Malta komt' vaker voor. Waarschijnlijk wordt Rhodos genoemd, omdat de grootmeester tot vorst werd benoemd toen het hoofdkwartier van de orde op Rhodos (1309/10-1522). Na de vestiging van de orde op Malta, 1530 tot heden, behield de grootmeester zijn status van vorst.

³⁴ Zie voor een volledig overzicht van de commandeurs, met jaartallen en verantwoording, Van Bueren *Macht en onderhorigheid* (1991), p. 79 en voor een soortgelijk overzicht, maar met in enkele gevallen andere jaartallen (zonder verantwoording), Cerutti, *Van Commanderij tot Archief* (2007), p. 53.

- Kloosterleven. Eenheid in verscheidenheid
- Haarlemse kloosters nader bekeken
- Een eigen kloosterkerk

Het Jansklooster

- Stichting en schenkingen
- Commandeurs van het Jansklooster
- Bronnen van het Jansklooster. Een schat aan informatie

Gedenken en herinneren

- Gedenken, complexer dan je zou denken
- Casussen bij gedenken. Vijf praktijkvoorbeelden
- Legitimatie via opvolgingsreeksen. De functies van portretreeksen
- Feesten en gedenken in augustus, de maand van de kerkwijding

Overzichten van gebruikt onderzoeksmateriaal

De overzichten van het gebruikte onderzoeksmateriaal zijn ingedeeld in

- Archiefstukken, oude boeken en manuscripten
- Afbeeldingen, nadere informatie
- Literatuur en websites

Colofon

Katern behorend bij de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, Noord-Hollands Archief, Haarlem.

© 2018 – Truus van Bueren en Charlotte Dikken.

Vormgeving en productie: Charlotte Dikken in samenwerking met Leen Breure (ScieMedia).